

με την επίκληση στη φύση, κοντολογίς του διάχυτου ξανά σήμερα σεξιστικού και ρατσιστικού λόγου πολύ πέρα από τους φορείς που τους επικαλούνται ρητά. Κατά τρίτο λόγο, πρόκειται για τη σταθερή καταφυγή των ισχυρών στην ειρωνεία και τη λοιδωρία ως μέσο για να κατατροπώνουν όσους αδύναμους εγείρουν διεκδικήσεις. Μας θυμίζουν μήπως τίποτα όλα αυτά;

Τέλος, το βιβλίο της Δήμητρας Σαμίου δείχνει πόσο αργά αλλάζουν οι τυπικές ανισότητες, πόσο πιο δύσκολα ακόμη και από τις κοινωνικές σχέσεις. Αλλά και πόσο η δυσκολία αυτή μαρτυρά την προσπάθεια να διατηρηθούν συμφέροντα, να μην ανατραπούν ιεραρχίες, να μην αμφισβητηθούν εξουσίες. Οι αντιρρήσεις, οι αντιστάσεις, οι κωλυσιεργίες, οι κοροϊδίες και οι αναβολές των αντρών πολιτικών από όλο το πολιτικό φάσμα στο αίτημα για ισοπολιτεία των γυναικών δείχνει καθαρά ότι κεντρικό διακύβευμα υπήρξε η διατήρηση ενός συστήματος έμφυλων σχέσεων που λειτουργούσε σε βάρος των γυναικών ως φύλου, ανεξάρτητα αν ορισμένες επωφελούνταν από αυτό ή αναλάμβαναν να το υπερασπιστούν και να το διατηρήσουν. Θεωρώ την υπόμνηση αυτή χρήσιμη σήμερα. Πρώτον, γιατί δείχνει ότι τα «κεκτημένα» είναι διατύπωση ψευδεπίγραφη και καθησυχαστική και ανά πάσα στιγμή μπορούν να ανατραπούν στο όνομα «ανώτερων» συμφερόντων: του κράτους, του έθνους, της κοινωνίας κτλ. Δεύτερον, γιατί σε μια εποχή αναντίρρητης τυπικής ισοπολιτείας εξηγεί τη διατήρηση του συστήματος έμφυλων σχέσεων, όπως δείχνει ανάμεσα σε άλλα ή αύξηση της βίας κατά των γυναικών στην οικογένεια, ο διάχυτος σεξισμός του δημόσιου λόγου, η ευκολία με την οποία γίνεται δυνατό να διαπομπεύονται ατιμωρητί γυναίκες που χρειάζονται βοήθεια, η απουσία της έμφυλης διάστασης από τον πολιτικό λόγο κτλ. Και τρίτον, γιατί όλα αυτά κάνουν το βιβλίο της Δήμητρας Σαμίου εξαιρετικά επίκαιρο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Πρόκειται για την ομιλία που έγινε στην επίσημη παρουσίαση του βιβλίου, στο αμφιθέατρο του ΕΙΕ, στις 17 Δεκεμβρίου 2013.
- 2 Louise Tilly, "Women, Work and Citizenship", *International Labor and Working-Class History* 52 (1997), σ. 1-26.

Η ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΨΗΦΟΥ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ: ΜΙΑ ΣΤΙΓΜΗ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΔΙΕΥΡΥΝΣΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ¹

ΜΑΡΩ ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ ΜΑΛΟΥΤΑ

Για το βιβλίο:

Δήμητρα Σαμίου, *Τα πολιτικά δικαιώματα των Ελληνίδων 1864-1952: ιδιότητα του πολίτη και καθολική ψηφοφορία*, «Δίκαιο & Οικονομία» Π.Ν. Σάκκουλας-ΕΙΕ, Αθήνα 2013, 404 σ.

Με ιδιαίτερη χαρά συμμετέχω στην παρουσίαση του βιβλίου της Δήμητρας Σαμίου για τη γυναικεία ψήφο, ένα βιβλίο που αποτελεί προϊόν μακρόχρονης και επίπονης προσπάθειας. Η Σαμίου κατάφερε να μεταμορφώσει μια τεράστια, εξαντλητική και σχολαστική (όπως πρέπει δηλαδή να είναι) *διατριβή*, σε ένα βιβλίο που είναι όμορφο και ευανάγνωστο.

Η συγγραφέας, με το βιβλίο αυτό, πέτυχε να καλύψει ένα σημαντικό κενό στην ελληνική βιβλιογραφία με μια σφαιρική μελέτη που αποτελεί σημείο αναφοράς, τόσο για την ιστορία των γυναικών και των διεκδικήσεών τους, όσο και για την ιστορία των πολιτικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα. Αξίζει να υπογραμμίσουμε ότι η Σαμίου, πρωτίστως ιστορικός, κατάφερε να αναπτύξει και πολιτολογική προβληματική, κάτι που της επέτρεψε να εντάξει το θέμα της σε μια θεωρητική προβληματική για την καθολική ψηφοφορία, την αντιπροσώπευση και τη σταδιακή διεύρυνση της δημοκρατίας. Πράγματι, όταν το 1952 κατοχυρώθηκε το δικαίωμα της ψήφου για τις γυναίκες (για τις βουλευτικές εκλογές), σχεδόν έναν αιώνα μετά το αντίστοιχο των ανδρών (1864, 1877), αυτό αποτέλεσε κεντρικό στοιχείο αναγνώρισης της ιδιότητας του πολίτη για εκείνες, ενώ τον Φεβρουάριο του 1956, όταν ψήφισαν οι Ελληνίδες για πρώτη φορά σε βουλευτικές εκλογές σε επίπεδο επικράτειας, πραγματοποιήθηκε εν τέλει στην Ελλάδα η αρχή της καθολικής ψηφοφορίας, που είχαμε μάθει να ταυτίζουμε με εκείνη των ανδρών.

Οι δύο αυτές ημερομηνίες αποτελούν αναμφίβολα κορυφαίες στιγμές στο ιστορικό της διεύρυνσης της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Σηματοδοτούν δε την κατάληξη μιας πορείας που περιλαμβάνει πολλούς αγώνες, αφού η απόδοση πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες υπήρξε σταδιακή, κάτι που η συγγραφέας περιγράφει αναλυτικά και απόλυτα τεκμηριωμένα. Η Σαμίου επιτυγχάνει μια υψηλής ποιότητας συνολική εξιστόρηση της γυναικείας διεκδίκησης πολιτικών δικαιωμάτων, καλύπτοντας ένα τεράστιο βιβλιογραφικό κενό που περιέργως διατηρήθηκε επί μια εξηκονταετία, σαν να περίμενε να καλυφθεί από αυτήν. Πράγματι, παρά τη δημοσίευση σημαντικότερων μελετών για επιμέρους πλευρές της ιστορίας των φεμινιστικών και γυναικείων διεκδικήσεων στη χώρα, έλειπε μέχρι σήμερα μια σφαιρική εξιστόρησή τους που να καταλήγει στην απόδοση των γυναικείων πολιτικών δικαιωμάτων.

Από μια άποψη, συνεπώς, η μελέτη αυτή αποτελεί ένα είδος προϊστορίας της σχέσης των γυναικών με τη θεσμοθετημένη πολιτική διαδικασία, καθώς και των συνθηκών υπό τις οποίες τους αποδόθηκαν πολιτικά δικαιώματα. Είναι δε αξιοσημείωτο ότι η προϊστορία αυτή προσφέρεται ως ερέθισμα, αφετηρία ενός ου-

Η Μάρω Παντελίδου Μαλούτα διδάσκει πολιτική θεωρία στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών.

σιαστικού διαλόγου για τις σχέσεις της δημοκρατίας με το σύστημα έμφυλων σχέσεων, αλλά και γενικότερα για τη συνύπαρξη κάθε είδους κοινωνικής ανισότητας με την πολιτική ισότητα, την οποία συμβολίζει η κατοχή πολιτικών δικαιωμάτων. Μια προβληματική που δεν ήταν ποτέ περισσότερο επίκαιρη από τώρα, οπότε σε συνθήκες κρίσης και με δεδομένο τον χαρακτήρα της διαχείρισης της κρίσης, βλέπουμε ξεκάθαρα ότι η οικουμενικότητα της κατοχής πολιτικών δικαιωμάτων καθόλου δεν εξασφαλίζει στους/στις πολίτες ισότητα την ιδιότητα αυτή, και μάλιστα η ουσιαστική ισοπολιτεία (ούτως ή άλλως εξ ορισμού προβληματική στον καπιταλισμό), όλο και περισσότερο απομακρύνεται, με την αποσάθρωση του κράτους πρόνοιας.

Μάλιστα, παραδοξολογώντας ίσως φαινομενικά, θα έλεγα ότι όχι μόνο δεν είναι ανεπίκαιρο να μιλάμε για την έμφυλη ανισότητα σήμερα, σε συνθήκες κρίσης που ενίοτε κάνουν το φύλο αόρατο, αντίθετα είναι εξαιρετικά επίκαιρο το ζήτημα, κάτι που η ανάλυση της Σαμίου μάς ωθεί να υποστηρίξουμε για πολλούς λόγους: αφενός, κυρίως γιατί η ανισότητα είναι πολύμορφη, και οι διαφορετικές μορφές ανισότητας διαπλέκονται μεταξύ τους, με το φύλο να τις κάνει όλες χειρότερες, και αφετέρου, διότι η καταπολέμηση της ανισότητας δεν μπορεί ποτέ να περιοριστεί στο πεδίο των δικαιωμάτων. Χρειάζεται και η δημιουργία προϋποθέσεων για την ελεύθερη και ουσιαστική άσκηση των δικαιωμάτων αυτών, όπως κατέδειξε η πορεία των γυναικών από το 1952 μέχρι τώρα, και επιβεβαιώνεται σήμερα περίτρανα για όλες τις μορφές κοινωνικής ανισότητας.

Συνεπώς, ενώ η διεύρυνση της δημοκρατίας, που σηματοδοτείται από την κατάληξη της μακράς πορείας προς τη συμπερίληψη των Ελληνίδων στο εκλογικό σώμα, αποτελεί σίγουρα σταθμό για τη δημοκρατία στην Ελλάδα, συγχρόνως αποτελεί και αφορμή προβληματισμού για τη συνεχιζόμενη μικρή παρουσία γυναικών σε όλες τις δομές λήψης πολιτικών αποφάσεων, καθώς και σχετικά με τη γενικότερη μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική διαδικασία. Δείχνει δε ότι για να είναι ουσιαστική η διεύρυνση της δημοκρατίας δεν αρκεί η τυπική κατοχύρωση δικαιωμάτων και οι όποιες διευκολύνσεις για την αύξηση της πολιτικής παρουσίας επίλεκτων γυναικών. Χρειάζεται και η εξασφάλιση των κοινωνικών προϋποθέσεων για την ουσιαστική άσκησή τους. Έτσι, πέρα από αριθμούς και ποσοστά, θα πρέπει να προβληματιστούμε γύρω από το γιατί η τυπική ισότητα που νομικά προβλέπεται, δομικά εμποδίζεται, και γύρω από το είδος των μέτρων που επιβάλλεται να θεσμοθετηθούν, ώστε το φύλο να γίνει πραγματικά άσχετο με την ιδιότητα του πολίτη. Η εργώδης αυτή συγγραφική προσπάθεια της Σαμίου, εκτός από πολύτιμο απόκτημα για την ελληνική βιβλιογραφία, έχει πράγματι και τις θεωρητικές προϋποθέσεις ώστε να λειτουργήσει ως έναυσμα για περαιτέρω προβληματισμό γύρω από την έμφυλη ιδιότητα του πολίτη, γύρω από τον τρόπο αντιμετώπισης των εγγενών αντιφάσεων της δημοκρατίας, και τελικά, σχετικά με ένα όραμα ουσιαστικά δημοκρατικής συνύπαρξης των πολιτών που μοιράζονται την κοινή ιδιότητα του πολίτη κατά τρόπο που να αποκλείει μόνο τους αποκλεισμούς.

Η Σαμίου κατέδειξε πώς η τυπική ισοπολιτεία των γυναικών στη μεταπολεμική Ελλάδα έγινε εφικτή στο πλαίσιο της οικονομικής, στρατιωτικής και πολιτικής εξάρτησης που είχε η χώρα από τις ΗΠΑ, και μάλιστα τη στιγμή της ένταξης της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ, σε μια κρίσιμη φάση του ψυχρού πολέμου (1952). Διαπιστώνει δε ότι αν η απονομή πολιτικών δικαιωμάτων στις Ελληνίδες μοιάζει με εισβολή στον κατεξοχόν αποκλειστικά ανδρικό χώρο, τον οποίο συνιστά ιστορικά η πολιτική, η εισβολή αυτή έγινε όταν αυτές πλέον δεν τα διεκδικούν μαζικά και μαχητικά,

μέσα από την ιδεολογία της νομιμοφροσύνης και της εθνικοφροσύνης, καθώς και με βάση το ιδεολόγημα της αδιαπραγμάτευτης καθήλωσης των γυναικών στη μητρότητα και τους παραδοσιακούς ρόλους χωρίς καμία αμφισβήτηση, δηλαδή, της αυθαίρετης κατανομής έμφυλων κοινωνικών ρόλων. Αυτό το πλαίσιο, δεν θα μπορούσε παρά να αφήσει ανεξίτηλα ίχνη στην πολιτικότητα των γυναικών στην Ελλάδα. Κατά παραχώρηση ανεκτές ως πολίτες, οι γυναίκες ήταν και είναι πάντα στις καθιερωμένες αντιλήψεις, οριοθετημένες ως προς τους δημόσιους ρόλους τους, με αδιαπραγμάτευτη την πρωταρχική βαρύτητα των ιδιωτικών. Έτσι, τα βαθύτατα άνισα υποκείμενα του ιδιωτικού χώρου γίνεται προσπάθεια, ατελέσφορη βέβαια, να συνυπάρξουν ως ισότιμοι πολίτες στο δημόσιο.

Η περιγραφή των διεκδικήσεων, της προβληματικής των φεμινιστριών, καθώς και των πολλαπλών ρευμάτων στο πλαίσιο τους, όπως εμφανίζονται στη μελέτη, καταδεικνύει τη δύσκολη πορεία της ενσωμάτωσης των γυναικών στο εκλογικό σώμα, και παράλληλα, εύγλωττα προβάλλει το ότι οι γυναίκες που ιστορικά αποκλείστηκαν από τον δημόσιο χώρο λόγω του φύλου τους, τελικά απέκτησαν –και εν μέρει διεκδίκησαν– ισονομία και ισότητα πολιτικών δικαιωμάτων ως φορείς των ιδίων εκείνων ιδιοτήτων που τις απέκλειαν, στοιχείο αντίφασης που δεν θα μπορούσε παρά να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες θα αξιοποιούσαν στην πράξη το νέο τους δικαίωμα, κάτι που επιβεβαιώνεται εμπειρικά και εξακολουθεί να διαφαίνεται μέχρι σήμερα.

Είναι θεμιτή η υπόθεση ότι η αποσύνδεση της κατάκτησης της γυναικείας ψήφου από φεμινιστικές διεκδικήσεις –που δεν αποτελεί βέβαια ελληνική ιδιαιτερότητα και την οποία τόσο ωραία καταδεικνύει η συγγραφέας– επέδρασε στον τρόπο με τον οποίο εντάχτηκαν οι γυναίκες στη θεσμοθετημένη πολιτική διαδικασία, στη χρήση που έκαναν στα εκλογικά τους δικαιώματα, καθώς και στις αντιλήψεις που ως κοινωνική κατηγορία διαμόρφωσαν για τη βαρύτητα της ψήφου ως μέσο επίλυσης προβλημάτων. Πράγματι, λόγω των πολλαπλών δομικών και ιδεολογικών αποκλεισμών και των διαφορετικών ανάλογα με το φύλο προτύπων ζωής, οι γυναίκες παραδοσιακά εμφανίζονται ως λιγότερο συμμετοχικές στην πολιτική διαδικασία από τους άνδρες. Παρά δε τις αλλαγές που σημειώνονται τις τελευταίες δεκαετίες στην κοινωνική πραγματικότητα, καθώς και στα πρότυπα και τους έμφυλους ρόλους, οι γυναίκες εξακολουθούν να κοινωνικοποιούνται έτσι ώστε να συμμετέχουν λιγότερο στην πολιτική διαδικασία από τους άνδρες: όλες οι σχετικές εμπειρικές έρευνες στην Ελλάδα, και όχι μόνο, τεκμηριώνουν την υπόθεση ότι οι γυναίκες δηλώνουν χαμηλότερο πολιτικό ενδιαφέρον, ενημερώνονται λιγότερο, ανταλλάσσουν πολιτικές απόψεις σε μικρότερο βαθμό, έχουν πιο διαδεδομένη αίσθηση αναποτελεσματικότητας και ματαιότητας σχετικά με την ενδεχόμενη παρέμβασή τους στην πολιτική διαδικασία κ.ο.κ. Παράλληλα, συμμετέχουν σαφώς λιγότερο σε όλες τις δομές της θεσμοθετημένης πολιτικής διαδικασίας, και ιδιαίτερα στα πολιτικά κόμματα.

Η γενίκευση όμως αυτή είναι παραπλανητική, όπως όλες οι άκριτες γενικεύσεις: «οι γυναίκες γενικώς είναι έτσι ή αλλιώς». Διευκολύνεται, όμως, από την εικόνα της γυναικείας συμμετοχής στις δομές λήψεως πολιτικών αποφάσεων όλων των βαθμίδων, με τη Βουλή, σήμερα να περιλαμβάνει 63 βουλευτρίες. Πολλές, έναντι των 2 του 1956, αλλά πολύ λίγες έναντι των 237 ανδρών της Βουλής του Ιουνίου 2012. Θα μπορούσε, μάλιστα, θεμιτά να υποστηριχθεί ότι, πέρα από τους σχετικούς αριθμούς, αν στο διάστημα αυτό έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές στο σύστημα έμφυλων σχέσεων στην Ελλάδα, εντούτοις η σχέση φύλου και δημοκρατίας παραμένει εξαιρετικά προβληματική και θέτει με

οξύτητα ζητήματα πολιτικού αποκλεισμού μιας μερίδας πολιτών και συνακόλουθα δικαιωμάτων και ποιότητας της δημοκρατίας. Χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι περισσότερες γυναίκες στη Βουλή, συνιστούν αναγκαστικά ποιοτική διαφορά, που μεταβάλλει τον εξουσιαστικό χαρακτήρα του συστήματος έμφυλων σχέσεων. Η γυναικεία υπόσταση δεν συνιστά πολιτική θέση, και η αντίστοιχη αυξημένη παρουσία σε τίποτα δεν προδικάζει τα μέτρα πολιτικής που θα προωθηθούν, τα οποία εξαρτώνται από ιδεολογικές και πολιτικές θέσεις που εκφράζουν κοινωνικά συμφέροντα, και όχι από την ταυτότητα φύλου του φορέα τους. Γιατί το να είναι κανείς γυναίκα, προφανώς δεν αποτελεί πολιτική/ιδεολογική θέση, όπως συχνά προσπαθούν να μας πείσουν όσες και όσοι προωθούν το αίτημα της αύξησης του αριθμού τους ως πανάκεια, ούτε συνεπάγεται αναγκαστικά αντισεξιστική αντίληψη της πραγματικότητας, σε συνθήκες κυριαρχίας του ανδροκεντρισμού.

Βλέπουμε στην πράξη, ότι τα μέτρα κατά του πολιτικού αποκλεισμού των γυναικών και η παρουσία γυναικών στις πολιτικές δομές δεν συμβάλλουν αυτόματα και αναγκαστικά στην ουσιαστική έμφυλη ισότητα. Εξήντα χρόνια πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών και σαράντα συνταγματικής κατοχύρωσης της έμφυλης ισότητας καταδεικνύουν ότι στην Ελλάδα, η τυπικά προβλεπόμενη ισότητα, δομικά εμποδίζεται.² Γι' αυτό και σήμερα, παρά τις σημαντικές αλλαγές στις συνθήκες διαβίωσης των γυναικών, παρά τη σημαντική αύξηση της συμμετοχής τους στην αγορά εργασίας προ κρίσης, και παρά τη δραματική άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου τους, οι γυναίκες έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη φτώχεια και την ανεργία, με το τεράστιο χάσμα αμοιβών με τους άνδρες σταθερά παρόν, ενώ εξακολουθεί πάντα η μειωμένη παρουσία τους σε όλες τις δομές λήψεως αποφάσεων. Η θεσμική ισότητα, λοιπόν, μπορεί κάλλιστα να συνυπάρχει με την ουσιαστική ανισότητα, έκφραση της οποίας είναι και ο πολιτικός αποκλεισμός. Στο δε επίπεδο του λόγου, παρατηρούμε ότι συνεχίζεται η αμχανία που σημειώθηκε, όταν, όπως επισημαίνει η Σαμίου, ο πρόεδρος της Βουλής το 1953 απευθύνθηκε στην Ελένη Σκούρα, αποκαλώντας την «πρώτη Ελληνίδα βουλευτίδα». Συνήθως μιλάμε για γυναίκες-βουλευτές, ποτέ όμως για άνδρες-βουλευτές· οι άνδρες είναι σκέτο βουλευτές. Προηγούμενος, εγώ μίλησα για τις 63 βουλευτρίες συχνά εκπρόσωποι προοδευτικών κομμάτων που θέλουν να φαίνονται μη σεξιστές χρησιμοποιούν το χαριτωμένο αλλά λανθασμένο «βουλευτίνες». Η γλώσσα μας εμφανώς δεν έχει αφομοιώσει την παρουσία γυναικών στο πολιτικό προσκήνιο, πράγμα δηλωτικό για την αντίστοιχη κοινωνική πραγματικότητα. Ο «ουδέτερος» ως προς το φύλο χαρακτήρας του πολίτη αναμφίβολα υποκρύπτει ενδογενή ανδροκεντρισμό, ενώ τόσο ο ιστορικός αποκλεισμός των γυναικών από την ιδιότητα του πολίτη όσο και η σημερινή «αποδοχή» τους διαποτίζονται από τις ίδιες προϋποθέσεις για το φύλο, τη «φύση» και τη σημασία του, *προϋποθέσεις* οι οποίες, παρά την όποια διαφοροποίηση, πάντα ανάγονταν σε μια ουσιοκρατική λογική κατηγοριοποίησης των ιδιοτήτων γυναικών και ανδρών, με τη συνοδευτική απαξίωση των πρώτων και συνεπώς περιθωριοποίηση των φερόνων τους.

Αν, όμως, στόχος είναι να απαιτήσουμε τη λειτουργία της δημοκρατίας κατά τρόπο ο οποίος να προσεγγίζει όλο και περισσότερο το επαναστατικό αξιακό περιεχόμενό της (που δεν είναι άλλο από το αίτημα ισότητα και ελευθερία για όλους/ες), τότε χρειάζονται και άλλοι ειδικοί μέτρα. Πέρα από τα θεσμικά, και κυρίως μέτρα που δεν σέβονται και έτσι νομιμοποιούν περαιτέρω καθιερωμένους ρόλους και τρόπους ζωής. Μέτρα που *δεν ταυτίζουν* περιοριστικά την έννοια της δημοκρατίας με αυτή του κρά-

τους δικαίου, στοχεύοντας στην ισότητα μεταξύ δυο κατηγοριών πολιτών, οι οποίες προσλαμβάνονται ως *εξ ορισμού* διαφορετικές μεταξύ τους, άρα ως ομοειδείς στο εσωτερικό κάθε κατηγορίας, αποδεχόμενα έτσι τα καταπιεστικά για όλες και όλους όρια του φύλου, και υπονομεύοντας την ελεύθερη αυτοπραγμάτωση.

Η ανισότητα στην περίπτωση του φύλου είναι εγγενής, με την έννοια ότι «τα φύλα», όπως κατά κανόνα προσλαμβάνονται σήμερα, είναι *εξ ορισμού* άνισα: αυτός είναι και ο λόγος ύπαρξης της σχετικής διχοτομίας. Άρα, το να διεκδικούμε *ισότητα* μεταξύ των εγγενώς άνισων μοιάζει με οξύμωρο σχήμα, όπως υποστηρίζει η Κ. Μακίνον, προσθέτοντας εύστοχα, ότι ενδεχομένως αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο αντιμετωπίζουμε τόσες δυσκολίες για την επίτευξή της.³ Συνεπώς, αφού βασική λειτουργία του φύλου είναι η ιεράρχηση των υποκειμένων, η προώθηση της επίλυσης του προβλήματος της μειωμένης παρουσίας γυναικών στο πολιτικό προσκήνιο που προβάλλεται σήμερα από πολλές πλευρές –και ευρωπαϊκές– ως συνέχεια και ολοκλήρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των γυναικών, δεν θα πρέπει να περιοριστεί σε διεκδικήσεις που επικεντρώνονται στην αύξηση του αριθμού των γυναικών, σεβόμενη τα όρια του φύλου αλλά να στοχεύσει στην *αλλαγή* της σχέσης του φύλου με την πολιτική. Γιατί προβληματική δεν είναι η σχέση των γυναικών με την πολιτική, αλλά πρωτίστως η σχέση του φύλου με τη δημοκρατία. Σήμερα δε, σε συνθήκες κρίσης, το να συμβάλουμε στην καταπολέμηση του γυναικείου πολιτικού αποκλεισμού, χωρίς, μέσω αυτής, να νομιμοποιήσουμε περαιτέρω το φύλο ως διαιρετική τομή, προβληματική για τη λειτουργία της δημοκρατίας, αποτελεί κρίσιμο στόιχημα. Ένα στόιχημα που οφείλουμε όλες και όλοι να αντιμετωπίσουμε, στον βαθμό που αποδεχόμαστε ότι μακροπρόθεσμα η απάντηση στο θεμελιώδες ερώτημα της πολιτικής που αναφέρεται στο *πώς μπορούμε να συμβιώσουμε καλύτερα*, το «καλύτερα» δεν μπορεί παρά να παραπέμψει στο δημοκρατικότερα, δηλαδή χωρίς προκατασκευασμένες διχοτομίες όπως το φύλο, που οδηγούν σε διακρίσεις και αποκλεισμούς.

Η μελέτη της Σαμίου, που τόσο τεκμηριωμένα απέδωσε μια στιγμή της διεύρυνσης της δημοκρατίας στην Ελλάδα, πρέπει να βρει τη συνέχειά της, που να αφορά στον ουσιαστικό εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας ως προς το φύλο, με βάση τα δεδομένα του 21ου αιώνα. Στο δε επίπεδο της πολιτικής θεωρίας, θα πρέπει να απαντήσει στο ερώτημα σχετικά με το πώς θα διαμορφωθεί μια αντίληψη για το έμφυλο υποκείμενο, η οποία να επιτρέπει στην οικουμενικότητα να μην αντιπαράθεται πλέον στην ιδιαιτερότητα δημιουργώντας ιεραρχικές διχοτομίες αλλά να αφομοιώνει ως αναμενόμενες, θετικές παραμέτρους της κοινωνικής συμβίωσης, την πολλαπλότητα και την πολυμορφία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Το παρόν κείμενο ακολουθεί την προφορική παρουσίαση που έγινε στις 17 Δεκεμβρίου 2013, στο αμφιθέατρο «Λ. Ζέρβας» του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.
- 2 Για περισσότερα βλ. Μάρω Παντελίδου Μαλούτα, *Το φύλο της δημοκρατίας: ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Σαββάλας, Αθήνα 2002· της ίδιας, *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου, μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2006.
- 3 Βλ. Catharine MacKinnon, *Toward A Feminist Theory of the State*, Harvard University Press, Κέμπριτζ (Μασ.) 1998, σ. 295.